

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІННОВАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

TRANSFORMATION OF SOCIAL AND ECONOMIC INSTITUTES IN AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE

У статті досліджено сучасний стан інноваційно-економічних інститутів аграрного сектору економіки регіону і країни загалом. Обґрунтовано напрями вдосконалювання їхнього розвитку. Визначені проблеми і тенденції розвитку аграрного виробництва в Україні, інституціональні аспекти подальших перетворень аграрного сектору економіки. Методологічною основою проведеного дослідження стало використання методів загальнонаукового пізнання інноваційно-економічних явищ у їхній взаємодії з інституціональним середовищем: аналізу, методу наукової абстракції, а також методів експертних оцінок. Результати дослідження можуть бути використані під час розроблення і реалізації стратегії інноваційно-економічного розвитку та цільових програм, реалізованих в аграрному секторі економіки України.

Ключові слова: інноваційно-економічні інститути, трансформація, аграрний сектор, економіка України, аграрне виробництво, інституціональні перетворення, інституціональні зміни.

В статье исследовано современное состояние инновационно-экономических институтов аграрного сектора экономики региона и страны в целом. Обоснованы направления совершенствования их развития. Определены проблемы и тенденции развития аграрного производства в Украине, институциональные аспекты дальнейших преобразований аграрного сектора экономики. Методологической основой проведенного исследования стало использование методов общенаучного познания инновационно-

экономических явлений в их взаимодействии с институциональной средой: анализа, метода научной абстракции, а также методов экспертных оценок. Результаты исследования могут быть использованы при разработке и реализации стратегии инновационно-экономического развития и целевых программ, реализуемых в аграрном секторе экономики Украины.

Ключевые слова: инновационно-экономические институты, трансформация, аграрный сектор, экономика, аграрное производство, институциональные преобразования, институциональные изменения.

The article studies the modern state of innovative and economic institutions of the agricultural sector of the region and the country as a whole. Grounded directions of perfection of their development. Identified problems and development tendencies of agricultural production in Ukraine, the institutional aspects of further reforms of the agricultural sector. The methodological basis of the study was the use of General scientific methods of knowledge innovation-economic phenomena in their interaction with the institutional environment: analysis, method of scientific abstraction, as well as methods of expert estimations. The results of the study can be used in the development and implementation of the strategy the innovative economic development and targeted programs implemented in the agricultural sector of Ukraine's economy.

Key words: innovation-economic institutions, the transformation of the agricultural sector, the economy, agricultural production, institutional changes.

УДК 338.2

Однорог М.А.

к.е.н., доцент,
докторант відділу
теорії економіки і фінансів
Науково-дослідний фінансовий інститут
«Академія фінансового управління»
Міністерства фінансів України

Постановка проблеми. Трансформаційний процес викликав глибокі й масштабні інституціональні зміни в сільськогосподарському виробництві. Процеси, пов'язані з подальшими інституціональними перетвореннями вітчизняної системи аграрного виробництва, так чи інакше відбуваються в напрямі розвитку чинного комплексу інноваційних і економічних інститутів. Тому дослідження інноваційних і економічних аспектів аграрної економіки з позицій інституціоналізму є актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з розвитком інституціональних процесів в аграрному секторі економіки на різних історичних етапах, у тому числі в процесі сучасних ринкових реформ, досліджені вітчизняними економістами і відображені у працях низки вчених: А.Д. Гудзинського, Ю.М. Лопатинського, А.А. Мороз, Т.А. Осташко, М.В. Присяжнюка, А.Г. Шпикуляка [2, 4, 6, 7]. Водночас реальне соціально-економічне, особливо демографічне становище на селі зумовлює необхідність подальшої

більш поглибленої роботи у сфері цілеспрямованого правового, інноваційного, економічного й організаційно-управлінського регулювання власне інституціональних процесів розвитку аграрного сектору економіки. Аналіз інституціональних процесів в аграрному секторі, обґрунтування їх розвитку як особливого пріоритету аграрної політики є метою нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення сучасного стану інноваційно-економічних інститутів аграрного сектору економіки регіону і країни загалом та обґрунтування напрямку вдосконалювання їхнього розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор історично займає провідне місце в економіці України. Аграрне виробництво розосереджене на територіях, де проживає 31,3% населення країни [5], саме тому воно не тільки впливає на добробут селян, але і є визначальним для багатьох інших галузей насамперед як джерело сировини. Збереження історично звичного способу життя людини, забезпечення повної зайнятості, стан соціальної

сфери на селі, облаштованість самої території беззаперечно визначають стратегію соціально-економічного розвитку суспільства.

Проведені в аграрному секторі економіки країни з 90-х років соціально-економічні реформи, різке скорочення державного фінансування АПК, повільне становлення місцевого самоврядування привели до змін у соціальній структурі сільського суспільства і загалом негативно вплинули на соціальний розвиток села, рівень і якість життя більшості сільського населення. В останні двадцять років відбулася деградація виробничого потенціалу галузі. У результаті цього аграрне виробництво стало значно більш трудомістким, багато в чому втративши свій індустріальний характер. Село переживає системну кризу, основними проявами якої є не тільки спад аграрного виробництва, але й загострення демографічної ситуації, високий рівень безробіття сільського населення, проблеми бідності, зниження якості життя. Для сучасного аграрного виробництва характерне збереження природно-руйнівного типу господарювання. Значна частина ріллі, пасовищ не використовується. Винесення живильних речовин із урожаєм із ґрунту на оброблюваних землях перевищує їх внесення.

Вишальну роль у розвитку сільського господарства та його окремих галузей відіграє інституціональне середовище, що забезпечує захист інтересів різних груп сільського населення через упровадження соціально-економічної, інноваційної й аграрної політики держави. У результаті радикальної трансформації сформувалася і розбудовується нова аграрна структура, зумовлена принципами соціального ринкового господарства. У зв'язку з цим актуалізується проблема пошуку ефективних схем, моделей і інструментів інституціональних перетворень в аграрному секторі, обґрунтування механізму їх адаптації до системної трансформації вітчизняної економіки на етапі посткризового розвитку.

Зменшення кількості сільського населення відбувається в основному за рахунок скорочення чисельності людей працездатного і пенсійного віку. Відбувається господарське спустошення місцевості, яке негативно позначається не тільки на стані аграрного сектору економіки, але й на можливості збереження культурної спадщини країни та її регіонів, самобутності, національній ідентичності людей.

Наслідком скорочення чисельності сільського населення і зниження числа працездатних є зниження темпів виробництва сільськогосподарської продукції. Характерними рисами сучасного демографічного стану сільських територій є значна питома вага людей у віці старшому за працездатний (26,6%) і у віці молодшому за працездатний (17,2%). Така тенденція, мабуть, буде зберігатися ще тривалий час, а це значить, що слід зосеред-

ити увагу на якісних аспектах трудового потенціалу. При цьому, за даними інституту демографії і соціальних досліджень НАН України, тільки 15% випускників сільських шкіл прагнуть працювати у сільському господарстві. Після одержання вищої освіти в аграрних вузах 11% фахівців погоджуються повернутися в село за будь-яких умов, 17% – за умови надання гідного житла і заробітної плати, а 72% взагалі не мають наміру працювати в аграрній сфері.

Падіння аграрного виробництва зумовило падіння доходів і рівня життя населення, зменшення зайнятості сільського населення. Якщо в країнах ЄС рівень життя, забезпеченість населення сільських територій соціально-культурними послугами постійно підвищується, то в Україні спостерігається протилежна тенденція. Так, частка сільського населення, що має доходи нижчі від прожиткового мінімуму, становить 18,1%, тобто майже кожний 5-й селянин є бідним. Основним джерелом доходів 58,0% селян стали особисті господарства. За даними опитування, вони забезпечують 25,0% усіх надходжень у сімейні бюджети селян. Очевидно, що без зниження рівня бідності та ліквідації крайніх форм її прояву неможливо добитися підвищення якості людського капіталу й економічного росту, а також створити передумови для розширення соціальної бази модернізації та росту продуктивності праці.

Рівень заробітної плати в аграрному виробництві залишається одним з найнижчих серед усіх галузей економіки.

Не маючи можливості працювати на сільськогосподарських підприємствах, сільське населення змушене розбудовувати особисті селянські господарства, що приводить до втрати надбаної кваліфікації і не дає можливості забезпечити родині гідний рівень життя. Більшість сільського населення у працездатному віці зайняте в особистих селянських господарствах, які не несуть соціального навантаження, а відповідно, не забезпечують фінансування освіти, медичного обслуговування, розвитку інфраструктури в сільській місцевості.

У процесі реформування аграрного сектору виникла така категорія сільського населення, як безробітні люди, які протягом тривалого періоду не можуть знайти роботу. Слід зазначити, що реальний стан із безробіттям значно гірший, ніж офіційно зареєстровано. За різними оцінками, приховане безробіття сягає 30–50% загальної чисельності зайнятих і росте рік у рік.

Поглиблення соціально-економічного розширення селян приводить до необхідності дослідження ще одного складника – якості життя сільського населення. Проблема якості життя включає умови, результати і характер праці, рівень добробуту родини, інституціональні, інноваційні, соціальні й екологічні аспекти існування людей. Однією

з особливостей сучасного етапу розвитку концепції керування галузями економіки є антропосоціальний підхід, тобто йдеться про первинність людини як особистості та головної продуктивної сили суспільства. Виходячи із цього і повинна будуватися вся система керування суспільством у трьох його організаційних сферах – політичній, економічній, культурній. Іншими словами, надання пріоритету людському капіталу перед матеріальними і фінансовими ресурсами стає останнім часом найбільш помітною тенденцією керування. Тому проблеми керування якістю життя і соціальним розвитком здобувають усе більшу значущість. Останнім часом сільські території характеризуються наростанням негативних явищ у життєдіяльності населення, що знижують його функціональний потенціал як економічного і демографічного ресурсу. Розширення масштабів наркоманії, переміщення вікових інтервалів уживання алкоголю й тютюну на молодші покоління, поширення епідемії надлишкової ваги й ожиріння, висока частка захворювань, фізично інертний спосіб життя населення мають украй несприятливі демографічні наслідки, що визначають соціально-економічний розвиток більшості регіонів країни.

Для сільського населення актуальність проблеми фізичної інертності проявляється особливо гостро. У сучасних умовах, з одного боку, відзначаються низькі масштаби застосування людьми оздоровчої фізичної активності у своїй життєдіяльності, з іншого – росте чисельність зайнятих важкою фізичною працею, у тому числі жінок репродуктивного віку, норми застосування якої в сільській місцевості слабко дотримуються. Ситуація з високою виразністю соціально-патологічних проблем (алкоголізм, наркоманія, дитяча й підліткова злочинність тощо) приводить до погіршення здоров'я сільського населення, підвищення смертності населення країни, зумовленої способом життя і характером праці, збільшенням непрацездатності селян, викликаним високою захворюваністю неінфекційними хворобами; реаліями стає загроза зниження людського потенціалу майбутніх поколінь. Усе це зумовлює негативні демографічні наслідки для соціально-економічного розвитку сільських територій у найближчі десятиліття [4, с. 121].

Слід зазначити, що натеper працездатного і репродуктивного віку досягли нечисленні представники, що народилися в 90-ті роки ХХ століття, тому втрати життя і здоров'я цього покоління, пов'язані з високою захворюваністю й наслідками асоціальної поведінки, для села є дуже важливими і загрозливими з позиції національної безпеки країни загалом.

Оптимальне забезпечення сільського населення належними умовами праці й відпочинку, створення сприятливого, комфортного і гармонічного життє-

вого середовища є надзвичайно важливим фактором вирішення соціальних проблем на селі.

Зараз можна констатувати, що гнітюча кількість сіл у країні виявилася поза сферою соціального обслуговування. Так, за даними Держкомстату України, в 46,6% загальної кількості сіл відсутній обов'язковий для кожного села фельдшерсько-акушерський пункт, 70,8% – не забезпечені дитячими дошкільними установами, 51,4% – школами, 41,2% сіл – установами клубного типу. Формування ринкової економіки зумовило корінні зміни як в аграрному виробництві, так і в соціальному блоці. Тому ефективна державна політика повинна бути спрямована на досягнення відповідного життєвого рівня, який може бути реалізований лише за умови всебічного обліку системної дії комплексу виробничих і соціальних факторів і на цій основі поліпшення рівня життя.

Аналіз отриманих результатів свідчить, що для сільських територій характерні загальні соціальні проблеми, а саме:

- сильне старіння і депопуляція населення;
- близькі перспективи дефіциту трудових ресурсів в області (внаслідок старіння населення і вступу в працездатний вік нечисленного покоління 90-х);
- значне зниження очікуваної тривалості життя чоловіків через маргіналізацію;
- низький рівень доходів селян;
- ріст рівня прихованого безробіття;
- підвищення рівня захворюваності селян і прояв соціально-патологічних проблем;
- слабкий розвиток соціальної інфраструктури сільських територій.

Усі зазначені факти підтверджують необхідність цілеспрямованого керування інституціональною структурою сільського господарства.

Форсування державною владою інституціональних перетворень, імпортованих сценаріїв без аналізу їх відповідності національному менталітету, ціннісним орієнтирам, історичній парадигмі державного керування здатне розв'язати лише окремі проблеми. Це, як правило, досягається великою ціною: погіршенням соціального стану, розвалом економіки і – як результат – компрометацією дійсно прогресивних реформ.

Ситуація ускладнюється такими тенденціями:

- 1) значна частина кваліфікованого працездатного сільського населення мігрує із сільської місцевості в місто;
- 2) умови побуту, соціальна інфраструктура села, рівень оплати праці не відповідають потребам молодих фахівців, приводять до небажання молоді залишатися працювати на селі;
- 3) на тлі старіння сільського населення погіршується стан його здоров'я;
- 4) значно знижуються можливості відтворення трудового потенціалу села;

5) в умовах обмеженості сфер зайнятості відбувається деградація сільських жителів [6, с. 211];

6) сьогодні 48% сільських жителів перебувають у стані гострого соціального відторгнення, 51% – у стані критичного соціального відторгнення [7, с. 144].

На державному і регіональному рівнях доцільно підтримати розвиток великого сільськогосподарського виробництва, яке надасть додаткові робочі місця на селі, забезпечить розвиток інфраструктури сільських територій, буде сприяти розвитку контрактних взаємин із дрібними товаровиробниками, забезпечуючи їхню стабільність.

Впровадження принципів соціальної відповідальності в аграрній сфері є фактором подальшого розвитку підприємств і набуває першорядного значення під час розв'язання низки соціальних проблем. Однак, хоча й спостерігаються окремі приклади соціально-відповідальної поведінки вітчизняних підприємств, упровадження принципів соціальної відповідальності не є загальноприйнятною практикою. Українські компанії зазвичай не використовують сучасні підходи в цій сфері. Принципи і практичні підходи до соціальної відповідальності підприємств, властиві радянському суспільству, були відкинуті з ідеологічних і економічних причин. Виникла ситуація, коли навіть ті конкурентні інтегровані формування холдингового типу, що володіють фінансовими й організаційними ресурсами для вирішення соціальних проблем, не мають чітких орієнтирів розвитку соціальної відповідальності. Багатоаспектний і різнобічний процес інституціоналізації соціальної відповідальності привів до відсутності єдиної стратегії її розвитку, що утруднює впровадження концепції соціальної відповідальності на сучасних підприємствах. З огляду на це доцільним є формування інституту позитивної соціальної відповідальності, який дасть змогу визначити соціально-економічні основи розвитку соціальної відповідальності підприємств у сучасних умовах. Основними рисами цього інституту є: домінування позитивних методів мотивації, самостійний вибір обсягу соціальних зобов'язань, поступовий пере-

хід від моральної відповідальності до юридичної, спрямованість на досягнення ефективних результатів соціальної відповідальності, проактивний характер соціальних заходів. Аналіз проблем соціалізації діяльності підприємств свідчить, що для ефективного функціонування цього інституту в сучасних умовах необхідно впровадити процедуру переходу від чисто моральної до юридично оформленої відповідальності.

Висновки з проведеного дослідження.

Наступним кроком у визначенні пріоритетних напрямів інституціональних змін в аграрному секторі і формуванні відповідної системи їх реалізації повинно стати розроблення Стратегії соціального розвитку села до 2025 р., але за умови подолання відомчої непогодженості. Сьогодні жодне міністерство не займається розвитком інститутів сільських територій та аграрного сектору економіки в комплексі. Для кардинальної зміни ситуації потрібний державний підхід. Усім органам влади необхідно зрозуміти, що соціальний розвиток сільських територій і підвищення ефективності аграрного сектору – це основа забезпечення не тільки продовольчої, але й національної безпеки, росту добробуту всього населення країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безуглий М.Д., Присяжнюк М.В. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України. К.: Аграрна наука, 2012. 48 с.
2. Гудзинський О. Д. Сільська зайнятість: стан, перспективи й напрями регулювання // Україна: аспекти праці. 1999. № 5. С. 11–18.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади. Чернівці: Рута, 2006. 344 с.
5. Міністерство аграрної політики й продовольства України. URL: <http://www.minagro.kiev.ua>.
6. Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. 438 с.
7. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора. К.: Фенікс, 2004. 280 с.